

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

БИБА ВАЛЕНТИНА АНАТОЛІВНА

УДК 338.43.02(477)

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ
ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ В УКРАЇНІ**

08.00.04 – економіка та управління підприємствами
(за видами економічної діяльності)

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Білоцерківському національному аграрному університеті Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор економічних наук, професор
ВАРЧЕНКО Ольга Миронівна,
Білоцерківський національний аграрний університет,
проректор з наукової та інноваційної діяльності.

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, доцент
КАЛЬЧЕНКО Сергій Володимирович
Таврійський державний агротехнологічний університет
доцент економічної теорії;

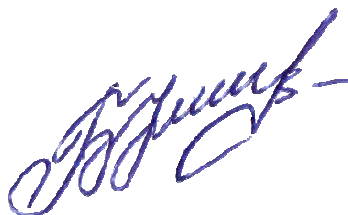
доктор економічних наук, доцент
ГНАТИШИН Людмила Богданівна
Львівський національний аграрний університет
доцент кафедри обліку та оподаткування.

Захист відбудеться «10» липня 2019 р. о 09 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 27.821.03 у Білоцерківському національному аграрному університеті за адресою: 09117, м. Біла Церква, Соборна площа, 8/1, центральний корпус (конференц-зал).

Із дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Білоцерківського національного аграрного університету за адресою: м. Біла Церква, Соборна площа, 8/1, центральний корпус.

Автореферат розісланий «07» червня 2019 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. В. Артимонова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Формування багатуукладної економіки зумовило масове створення малих форм господарювання у сільському господарстві та розвиток такої організаційної форми як фермерське господарство, роль якого є значною у питаннях забезпечення працевзайнятості на селі, підвищенні доходів сільського населення та формуванні товарної пропозиції окремих видів сільськогосподарської продукції. Фермерські господарства довели свою високу життєздатність унаслідок властивих їм економічної відособленості та свободи, сімейної основи, високої адаптивності щодо зовнішніх умов функціонування, що створює мотивацію до високоефективної праці. Однак низький рівень розвитку їх матеріально-технічної бази, переважання екстенсивних технологій сільськогосподарського виробництва та великі затрати праці помітно знижують їх конкурентоздатність на висококонкурентних ринках сільськогосподарської продукції, обмежують можливості розвитку й нарощення людського капіталу сільської території. За таких умов постає об'єктивна необхідність створення сприятливого середовища функціонування фермерських господарств, зорієнтованого на підвищення їх конкурентоспроможності в умовах євроінтеграції та забезпечення сталого розвитку сільської території у рамках формування збалансованої аграрної структури економіки.

Фермерські господарства за короткий період пройшли етап свого виникнення, складний період становлення та зміцнення позицій у виробництві окремих видів сільськогосподарської продукції, а нині перейшли у стадію розвитку в нових умовах євроінтеграції, глобалізаційних кліматичних змін, децентралізації влади та об'єднання сільських громад. Окрім цього, залишаються недостатньо вивченими питання наукового обґрунтування теоретико-методичних засад і практичних підходів до створення сприятливих організаційно-економічних умов розвитку фермерських господарств, які передбачають дієві інструменти державної підтримки, упорядкування невизначеності статусу фермерських господарств, налагодження повноцінного інформаційно-консультаційного обслуговування, поглиблення кооперативних та інтеграційних зв'язків у розвитку фермерства, та інші чинники, які стимулюють підвищення ефективності. Саме невирішеність вищеперелічених питань зумовила актуальність теми даного дисертаційного дослідження.

Вивчення проблем діяльності фермерських господарств будується на теоретичній спадщині М. Вавилова, М. Кондратьєва, П. Маслової, М. Макарова, І. Посошкова, П. Столипіна, М. Туган-Барановського, О. Чайнова, А. Челінцева, А. Енгельгардта і багатьох інших.

Практичним аспектам діяльності фермерських господарств присвячені праці таких вітчизняних вчених: О. Варченко, В. Горьового, Л. Гнатишина, В. Збарського, В. Іванченко, Р. Любара, П. Макаренка, М. Маліка, В. Мессель-Веселяка, С. Кальченка, В. Плаксієнка, І. Свиноуса, І. Томича, В. Юрчишина, А. Яркового та зарубіжних: С. Блегборна, М. Бекера, М. Баккетта, Д. Блеккі, Е. Касла, М. Клоусона, А. Нельсона, Г. Хеджеса та ін.

Наукові праці зазначених вище науковців є значним внеском у вивчення питань розвитку фермерських господарств. Водночас щодо сучасного етапу існує необхідність у поглибленні окремих теоретичних аспектів виникнення й розвитку фермерських господарств, активізації їх функціонування та удосконалення діяльності у нинішніх умовах, визначенні дієвих інструментів державної підтримки та розробці пропозицій щодо

посилення позицій фермерських господарств на ринку сільськогосподарської продукції, адаптації загальних принципів до середовища функціонування. Отже, актуальність, недостатня опрацьованість й висока практична значущість питань ефективності функціонування фермерських господарств визначили вибір теми дисертаційної роботи, її об'єкта та предмета, формулювання мети та завдань дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до тематики науково-дослідних робіт, виконуваної протягом 2015–2018 років кафедрою фінансів, банківської діяльності та страхування Білоцерківського національного аграрного університету. Зокрема, при виконанні таких науково-дослідних тем: «Особливості функціонування малих форм господарювання в агробізнесі України» (номер державної реєстрації 0118 U003640), у межах якої автором було досліджено та всебічно систематизовано відмінні та спільні риси малих фермерських господарств, визначено показники економічної ефективності виробничої діяльності й обґрунтовано напрями підвищення їх стійкості; «Ефективність формування та використання матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств» (номер державної реєстрації 0115U005330), де автором було виділено й досліджено вплив рівня технічного забезпечення великих, середніх і малих фермерських господарств, а також визначено вплив забезпечення матеріальними ресурсами та розраховано оптимальну потребу малих фермерських господарств в окремих їх видах; «Формування інформаційно-облікового забезпечення парадигми розвитку аграрного сектору України» (номер державної реєстрації 0115U005330), автором обґрунтовано доцільність створення Центру розвитку сільськогосподарської кооперації та дорадництва (ЦРСКД) із філіями в центрах об'єднаних територіальних громад (ОТГ) та виділено основні його функції в наданні аутсорсингових послуг з ведення бухгалтерського обліку та інформаційного забезпечення.

Мета та завдання дослідження. Основною метою дисертаційного дослідження є узагальнення теоретико-методичних положень та розроблення обґрунтованих пропозицій щодо формування організаційно-економічних умов розвитку фермерських господарств та визначення механізмів їх адаптації з урахуванням зміни середовища функціонування досліджуваного об'єкта. Для досягнення цієї мети було поставлено і розв'язано такі наукові завдання:

визначити соціально-економічну сутність фермерських господарств, об'єктивну необхідність їх існування та систематизувати закономірності функціонування та розвитку; поглибити теоретико-методичні засади створення і функціонування фермерських господарств, розкрити їх економічну природу та специфіку;

узагальнити методичні підходи до типологізації фермерських господарств та обґрунтувати напрями імплементації європейського досвіду щодо класифікації сільгосптоваровиробників;

проаналізувати організаційно-економічні умови розвитку фермерських господарств і виявити характерні риси розвитку малих, середніх та великих суб'єктів господарювання;

здійснити оцінку ефективності діяльності фермерських господарств та ідентифікувати фактори, що забезпечують її підвищення;

оцінити вплив інструментів державної підтримки на розвиток фермерських господарств і визначити напрями їх удосконалення;

розробити напрями поглиблення кооперативних зв'язків у розвитку фермерських господарств;

обґрунтувати напрями удосконалення інструментів державної підтримки малих фермерських господарств і розвитку довгострокових партнерських відносин з усіма стейкхолдерами;

визначити стратегічні пріоритети розвитку малих фермерських господарств та їх інтеграції в сучасні агроланцюги постачання агропродукції.

Гіпотеза дисертаційного дослідження ґрунтується на припущенні, що створення сприятливих організаційно-економічних умов адаптації фермерських господарств до зміни середовища їхнього функціонування сприятиме як підвищенню економічної стійкості фермерства, так і реалізації принципів сталого розвитку сільських територій.

Об'єктом дослідження є процес формування та забезпечення ефективності фермерських господарств, організаційно-економічні умови, фактори та явища, які супроводжують їх розвиток у сучасних умовах.

Предметом дослідження є сукупність виробничих і соціально-економічних відносин, що виникають у процесі формування ефективного розвитку фермерських господарств.

Методи дослідження. Теоретико-методологічною основою дисертаційного дослідження є сукупність методів, прийомів і принципів наукового пізнання, фундаментальні положення економічної теорії, наукові розробки з питань розвитку фермерських господарств, законодавчі та нормативні акти України щодо регулювання діяльності селянських фермерських господарств. У дисертаційній роботі використано загальнонаукові та спеціальні методи економічних досліджень, зокрема: *системний підхід* – при вивченні зв'язків між явищами і процесами в системі забезпечення ефективного розвитку фермерських господарств; *статистичний аналіз* – при визначенні динаміки, структури та результативності розвитку фермерських господарств; *групування* – для визначення впливу різних факторів на рівень ефективності виробництва продукції рослинництва та тваринництва за групами – малі, середні, великі фермерські господарства; *порівняльний* – для зіставлення економічних процесів при виробництві сільгосппродукції у різні часові періоди з метою виявлення причинно-наслідкового зв'язку; *діалектичний та абстрактно-логічний* – при проведенні теоретичних узагальнень, формуванні висновків; *метод експертних оцінок* – при визначенні основних чинників, які впливають на забезпечення ефективного розвитку фермерства. *Графічні методи* застосовано при дослідженні зв'язків, виявленні тенденцій та визначенні закономірностей забезпечення ефективного розвитку фермерських господарств. *Абстрактно-логічний, розрахунково-конструктивний та оптимізаційний* методи використано при визначенні стратегічних пріоритетів розвитку малих фермерських господарств з урахуванням зміни середовища їхнього функціонування, обґрунтуванні інструментів державної підтримки малих фермерських господарств, поглибленні кооперативних та інтеграційних зв'язків фермерських господарств. Для аналізу чинників ефективності фермерських господарств – малих, середніх і великих, застосовано методи комп'ютерної обробки й аналізу інформації за допомогою програм Microsoft Excel.

Інформаційну базу дисертаційного дослідження становлять економічні огляди, монографії й науково-аналітичні статті вітчизняних та іноземних авторів, інформа-

ційні матеріали, опубліковані в періодичних виданнях та на офіційних сайтах Інтернету, особисті розробки й дослідження автора, закони України, нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України, матеріали Державної служби статистики України, Міністерства аграрної політики та продовольства України, звітність окремих фермерських підприємств, нормативна і довідкова література, результати особистих спостережень автора, а також наукова інформація, що має форму недрукованої продукції й розміщена у світовій комп'ютерній мережі Internet.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у наступному:

удосконалено:

науковий підхід до формування інституціонального середовища створення та розвитку сімейних тваринницьких ферм, який, на відміну від існуючого, передбачає: запровадження регіональних програм стимулювання малих фермерських господарств-виробників продукції скотарства, вівчарства; державну підтримку розвитку сімейних ферм на основі коштів місцевих об'єднаних територіальних громад і державного бюджету; залучення ОТГ малих фермерських господарств до поставок продукції у межах програми шкільного харчування, що сприятиме задоволенню інтересів усіх стейкхолдерів та активізації розвитку малих форм господарювання;

напрями поглиблення кооперативних зв'язків фермерських господарств, які включають: відмову від поділу сільськогосподарських кооперативів на виробничі та обслуговуючі, а також самостійного вибору форм діяльності – з метою чи без мети одержання прибутку; запровадження у кооперативах, які діють без мети одержання прибутку, спеціального фонду, який формується за рахунок поворотних внесків членів кооперативу; надання сільськогосподарським кооперативам компенсації у розмірі до 90 % суми єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування; створення заготівельно-збутового кооперативу, а також посилення інформаційного та наукового супроводу;

систему стратегічних пріоритетів розвитку малих фермерських господарств, які передбачають оптимізацію складу основних виробничих ресурсів на основі підходу алокативної ефективності, диверсифікації виробничої діяльності через розвиток несільськогосподарських видів діяльності та розширення каналів збуту – через автомати, фермерську торгівлю, поставки закладам громадського харчування та регіональні торгові мережі, за замовленнями споживачів;

набули подальшого розвитку:

інтерпретація поняття «сімейне фермерське господарство», яке, на відміну від існуючих, характеризує форму ведення сільськогосподарської діяльності, що здійснюється особами із родинними зв'язками, або із залученням найманих працівників, а частка трудового внесу не перевищує внесок членів родини;

методичні засади типологізації фермерських господарств, які, на відміну від існуючих, передбачають включення до чистих активів суб'єкта господарювання вартості сільськогосподарських угідь, що забезпечить єдність підходів у визначенні типу сільгоспвиробника та сприятиме дієвості інструментів державної підтримки малих форм сільськогосподарських товаровиробників;

інструменти та форми державної підтримки фермерських господарств, а саме: фінансового забезпечення новостворених фермерських господарств, суб'єктів, що спеціалізуються на виробництві продукції м'ясного скотарства, вівчарства, овочівництва

відкритого ґрунту; створення Фонду гарантування кредитів, скасування норми щодо місцезнаходження виробника технічних засобів, що сприятиме підвищенню її дієвості.

Практичне значення одержаних результатів полягає у впровадженні результатів дисертаційної роботи в практичну діяльність фермерських підприємств, що сприятиме підвищенню ефективності їх виробничої діяльності та посиленню ринкової сили. Окремі положення дисертаційного дослідження знайшли практичне застосування. Пропозиції автора щодо підходів до оцінювання виробничого потенціалу фермерських господарств з урахуванням їхніх розмірів та обґрунтування пропозиції щодо заходів його посилення були використані Департаментом агропромислового розвитку Київської обласної державної адміністрації при розробці комплексної програми «Розвиток сільського господарства та сільських територій Київської області на 2018-2019 рр. (довідка № 02-02.3-1/1357 від 19.07.2018 р.).

Рекомендації автора щодо розвитку партнерських довгострокових відносин органів місцевого самоврядування, зокрема голів ОТГ, та фермерських господарств в організації постачання сільськогосподарської продукції та продовольства дошкільним та шкільним закладам освіти розглянуто та схвалено при розробці програми «Шкільне харчування» Узинською ОТГ (довідка 03-10-105 від 06.02.2019 р.).

Авторські розробки щодо створення сільськогосподарського кооперативу малих фермерських господарств та високотоварних ОСГ були використані при обґрунтуванні економічної доцільності створення міжфермерського кооперативного об'єднання з технічного забезпечення та враховані при розробці Стратегічної програми розвитку сільського господарства Білоцерківського району, що забезпечить своєчасне та якісне виконання агротехнологічних операцій (03-01/21-20 від 6.02.2019 р.).

Результати дисертаційного дослідження рекомендовані до практичного застосування у ФГ «Калина» щодо диверсифікації виробничої програми господарства на основі розвитку програми зеленого туризму, а також організації фірмової торгівлі виробленою продукцією через освоєння прямих каналів збуту, що мінімізує прояв ризику сезонності працевзайнятості у малих господарствах (довідка № 1-12/124 від 24.01.2019 р.).

Отримано позитивну оцінку та прийнято рішення до впровадження рекомендацій автора дисертаційного дослідження щодо оптимізації виробничої програми фермерського господарства на основі запровадження виробництва «нішевих» культур та розвитку органічного землеробства ФГ «Острівське», що сприятиме підвищенню економічної стійкості господарства (довідка № 01-12/228 від 12.02.2019 р.).

Теоретичні положення та інформаційно-аналітична база дисертації використовуються у навчальному процесі Білоцерківського національного аграрного університету, зокрема при викладанні дисциплін «Аграрний менеджмент», «Організація виробництва», «Планування діяльності» (довідка № 01-12/83 від 01.02.2019 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є завершеною науковою роботою автора, результати якого, висновки та пропозиції отримані особисто. У наукових працях, опублікованих у співавторстві, використані положення лише власних досліджень.

Апробація результатів дисертації. Наукові положення та основні результати дисертаційного дослідження були апробовані на 3 міжнародних і 4 всеукраїнських науково-практичних конференціях, зокрема: Всеукраїнській науково-практичній інтернет-

конференції «Розвиток і становлення обліку, аудиту та управління фінансово-економічною безпекою за роки незалежності України» (м. Дніпропетровськ, 12-13 травня 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Аграрна наука та освіта Поділля», м. Кам'янець-Подільськ, 14-16 березня 2017 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Розвиток європейського простору очима молоді: економічні, соціальні та правові аспекти» (м. Харків, 28 квітня 2017 р.); Державній науково-практичній конференції «Стратегічні пріоритети економічного розвитку агросфери» (м. Біла Церква, 23 листопада 2017 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Трансформаційна динаміка розвитку агропромислового виробництва» (м. Вінниця, 26 квітня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Роль аграрних навчальних закладів у формуванні механізмів розвитку сільської кооперації сільських територій» (м. Київ, 23-24 жовтня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «На шляху до продуктивного, сталого та стійкого глобального сільського господарства та систем харчування» («Towards Productive, Sustainable and Resilient Global Agriculture and Food Systems»), (м. Нітра (Словаччина) 16-17 травня 2018).

Публікації. Основні результати дисертаційної роботи опубліковано в 9 статтях у наукових фахових виданнях (загальним обсягом 3,12 друк. арк., особисто автору належить 2,33 друк. арк.) та 5 матеріалах й тезах конференцій (загальним обсягом 0,96 друк. арк., особисто автору належить 0,78 друк. арк.).

Структура і обсяг дисертації. Дисертація складається з анотацій, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних літературних джерел із 212 найменувань, включає 39 таблиць, 17 рисунків та 25 додатків. Основний обсяг дисертації становить 185 сторінок комп'ютерного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено мету і завдання дослідження, його об'єкт і предмет, відображено наукову новизну одержаних результатів, їх апробацію та практичне застосування.

У першому розділі «**Теоретико-методичні аспекти дослідження розвитку фермерських господарств в Україні**» розкрито соціально-економічну сутність фермерських господарств та їх роль у формуванні товарної пропозиції сільськогосподарської продукції, поглиблено теоретико-методичні засади створення й особливості функціонування цієї організаційно-правової форми господарювання, узагальнено методичні підходи до типологізації фермерських господарств.

Встановлено, що нині у тлумаченні дефініції «фермерське господарство» допускається двоїстість через ототожнення понять «селянське господарство» і «фермерське господарство». Вивчення особливостей малих форм господарювання доводить, що двоїстий характер закладено вже у словосполученні – фермерське господарство, оскільки, з одного боку, воно орієнтується, передусім, на ринковий характер, а з іншого – не можна залишати поза увагою історичну специфіку вітчизняних селянських господарств.

Доведено, що сучасне фермерське господарство істотно відрізняється від класичної моделі селянського господарства, запропонованої О.В. Чаяновим, оскільки функціонує в інших історичних та макроекономічних умовах, що характеризуються змінами мотивації діяльності, трансформацією економічної ментальності та системи цінностей. Зокрема, на сьогодні суб'єкти господарювання на рівні економічної мен-

тальності вважають себе, насамперед, підприємцями, а не селянами. Це можна пояснити тим, що фермерське господарство має більш потужну матеріально-технічну базу, орієнтується до використання інноваційних технологій, а також його правовий статус, мотивація до праці дають підстави вважати, що для сучасних умов його власникові більшою мірою відповідає поняття «фермер», а поняття «селянин» має більш виражене соціальне значення, ніж економічне.

Під поняттям «сімейне господарство» нами розглядається форма ведення сільськогосподарської діяльності, що здійснюється родиною або її окремими членами, чи із залученням найманих працівників в кількості, що не перевищує чисельність зайнятих у виробництві членів сім'ї. Отже, до сімейних господарств можна віднести господарства населення і частину фермерських господарств, які відповідають вищезгаданим критерієм. Вважаємо, що фермерське господарство відрізняється від селянського насамперед основними цілями ведення своєї діяльності, а спільними рисами є приватна власність на землю та праця членів домогосподарства.

Авторський підхід до дефініції поняття «фермерське господарство» полягає в тому, що це сільськогосподарський товаровиробник, який базується на приватній власності на засоби виробництва та землю, використовує працю членів сільського домогосподарства та частково найманих працівників і здійснює свою діяльність з метою виробництва та реалізації сільськогосподарської продукції і продовольства. Характерними рисами фермерського господарства є специфічність чинників виробництва: землі, праці, капіталу та підприємницької ініціативи; фермер – суб'єкт господарювання, в особі якого поєднуються функції власника, працівника, організатора виробництва і підприємця; функціонування забезпечується високопродуктивною, інтенсивною працею самого фермера, членів його домогосподарства та найманих працівників.

У дисертації виділено дві концепції розвитку селянського господарства: як підприємницького, в якому господар наймає самого себе в якості робітника, та як трудового сімейного, в якому сім'я у результаті затрат річної праці отримує єдиний трудовий дохід і порівнює свої зусилля з одержаним матеріальним результатом.

Виділено п'ять варіантів інтерпретації поведінки селянських господарств: модель селянина, який максимізує дохід, і модель орендаря, які базуються на класичній теорії максимізації прибутку, простежуються у вітчизняних умовах при функціонуванні малих фермерських господарств з виробництва продукції тваринництва; модель «селянин, який ухиляється від ризику» характеризує поведінку малих господарств, які обирають консервативний тип поведінки, характерна для більшості малих і середніх вітчизняних фермерських господарств, які функціонують на «тіньовому» ринку сільськогосподарської продукції; модель «селянина, що ухиляється від важкої праці» і модель «фермерського селянського господарства», що ґрунтується на теорії «нової домашньої економіки», а основною причиною нестандартної поведінки селянських господарств є їх орієнтація на максимізацію не прибутку, а корисності.

З метою забезпечення єдності методичних підходів до типологізації суб'єктів агробізнесу пропонується включити до чистих активів вартість сільськогосподарських угідь, як основного засобу виробництва суб'єктів підприємницької діяльності. Інформаційною основою розрахунку є статистична форма 6-зем, в якій відображається площа землекористування, а вартісну складову доцільно визначати на основі методики нормативної грошової оцінки сільськогосподарських угідь, що набула чинності в 2017 р.

Визначено, що більшість фермерів не відображають у фінансовій звітності доходи від несільськогосподарської діяльності, щоб не втратити статусу «сільськогосподарський товаровиробник», який передбачає податкові пільги. З метою вирішення цієї проблеми доцільно розширити перелік видів виробничо-господарської діяльності фермерських господарств, які класифікуються як «виробництво сільськогосподарської продукції» включивши до них надання послуг.

У другому розділі «Сучасний стан та тенденції розвитку фермерських господарств в Україні» проаналізовано організаційно-економічні умови функціонування фермерських господарств, здійснено оцінку ефективності функціонування різних за розміром фермерських господарств – великих, середніх і малих, висвітлено вплив державної підтримки на розвиток фермерських господарств.

Унаслідок прояву низки несприятливих чинників в останні роки кількість фермерських господарств в Україні має тенденцію до зменшення, хоча у 2017 р. порівняно з 2016 р. спостерігалось незначне їх зростання (рис. 1). Так, у динаміці чітко простежуються два етапи зміни чисельності фермерських господарств: перший (1995–2007 рр.) – зростання фермерського сектору; другий – (2008 р. по нинішній час) – зменшення кількості фермерських господарств через низку об'єктивних і суб'єктивних причин.

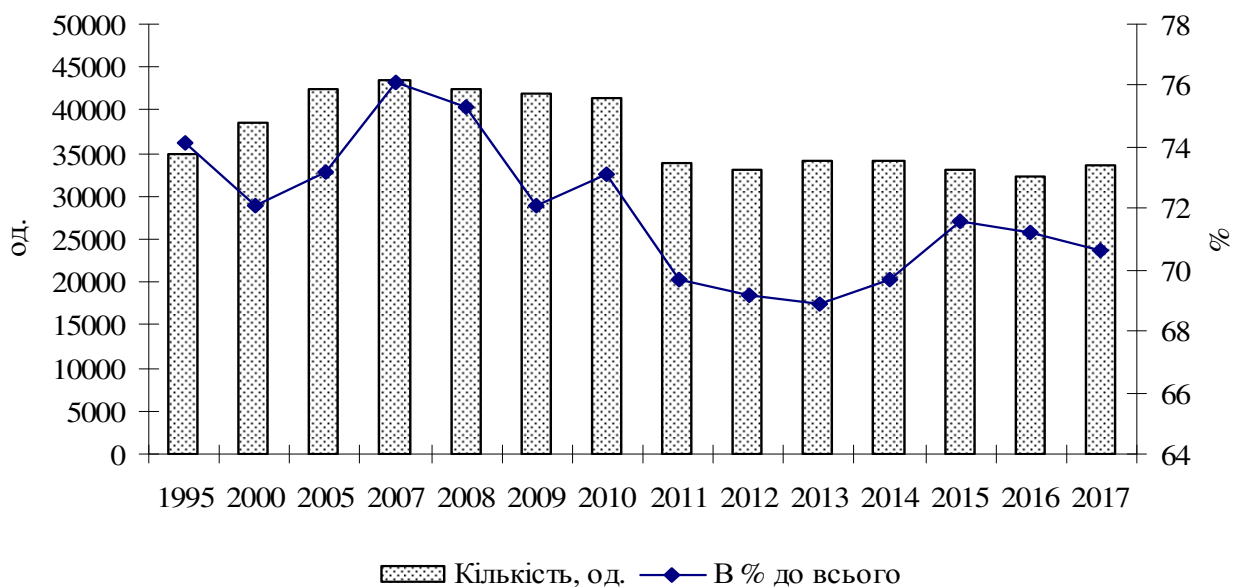

Рис. 1. Динаміка чисельності фермерських господарств та їх частка в загальній структурі сільськогосподарських товаровиробників

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Виявлено, що у структурі цієї організаційно-правової форми переважають малі суб'єкти господарювання, кількість яких за 2008–2017 рр. знизилася на 21,1 %. Водночас спостерігається незначне збільшення кількості середніх і великих фермерських господарств (на 13 суб'єктів господарювання), в основному за рахунок об'єднання збанкрутілих малих фермерських господарств та власників земельних паїв, об'єднаних родинними зв'язками.

Площа землекористування фермерських господарств у 2017 р. становила 4,4 млн га, основними землекористувачами є малі фермерські господарства, в яких сконцентровано 62,1 % сільськогосподарських угідь. Фермерські господарства використовують

переважно орендовані земельні масиви, частка яких у 2017 р. становила у великих і середніх фермерських господарств – 98 %, малих – 74,4 %. Встановлено, що фермерські господарства з площею землекористування до 5 га орієнтуються на виробництво продукції тваринництва, а зі збільшенням площі угідь переорієнтовуються на виробництво продукції рослинництва.

Розраховано, що серед середніх і великих фермерських господарств найбільшу частку займають суб'єкти господарювання із площею землекористування 1001–2000 га, які в структурі займають 45,8 %. Так, господарства із площею до 1000 га та більше 10000 га майже не виробляють продукцію тваринництва, що пояснюється високою трудо- та капіталомісткістю виробництва, низькою рентабельністю галузі й посиленням прояву ризиків епідемій, захворювань та біобезпеки, необхідністю здійснення додаткових витрат на охорону навколишнього природного середовища.

Важливим чинником розвитку фермерських господарств є рівень їх технічного забезпечення, який упродовж 2010–2017 рр. підвищується, однак у більшості з них не вистачає власної техніки. З метою забезпечення їх технічними ресурсами доцільно розвивати різні організаційні форми спільного використання техніки, що сприятиме економії коштів та підвищенню коефіцієнта використання сільськогосподарських машин та обладнання.

Встановлено, що чисельність членів фермерських господарств за період дослідження зменшилося майже на 40 % унаслідок посилення процесів інтенсифікації виробництва, однак зростає чисельність постійних працівників, що свідчить про позитивну тенденцію у легалізації їхньої діяльності.

Результати групування свідчать, що у групі малих суб'єктів господарювання майже 70 % мають чисельність працівників до 1 особи, а, отже, розглядаються нами як фермерські господарства сімейного типу. У середніх і великих фермерських господарствах понад 85 % працівників задіяні у виробництві продукції рослинництва, за винятком 5–6 груп у яких спостерігається поєднання тваринництва та рослинництва.

Доведено, що поліпшення ресурсного забезпечення фермерських господарств у 2000–2017 рр. позитивно вплинуло на обсяги виробництва продукції рослинництва, які збільшилися в 7 разів, тваринництва – майже у 6 разів, що призвело до змін у структурі виробництва сільськогосподарської продукції. Так, у 95 % малих фермерських господарств у структурі товарної продукції на частку рослинництва припадає понад 75 %, що забезпечує високий рівень рентабельності. Групування середніх і великих свідчить, що у 2017 р. лише 14,7 % не виробляли продукцію рослинництва, однак 83,6 % спеціалізуються лише на продукції рослинництва, понад 75 % вирощують зернові культури і соняшник.

За період 2013–2017 рр. виявлено підвищення рентабельності діяльності середніх і великих фермерських господарств на 24,6 в.п., а малих – на 13,9 в.п. (рис. 2).

За даними рис. 2 показник рентабельності у групі великих і середніх фермерських господарств вищий, ніж у групі малих, що пояснюється проявом у першій категорії вищезазначеної організаційно-правової форми «ефекту масштабу». Водночас величина рентабельності малих фермерських господарств є суб'єктивно заниженою через тінізацію їх діяльності, зокрема в овочівництві вона перевищує 80 %, у виробництві м'яса – 60 %, молока і молокопродуктів – 40 %. Окрім цього, підвищення рівня рентабельності за досліджуваний період пояснюється також посиленням

інфляційних процесів та особливостями виробництва сільськогосподарської продукції (невідповідністю у часі маркетингового та фінансового року) та їх впливом на ведення бухгалтерського обліку і складання фінансової звітності.

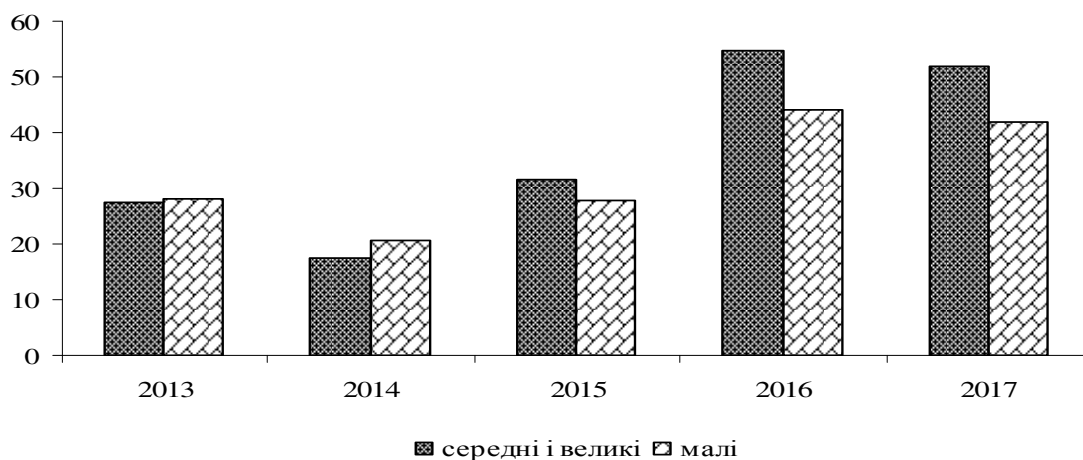

Рис. 2. Динаміка рентабельності малих, середніх і великих фермерських господарств в Україні, %

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Водночас, при виробництві тваринницької продукції, зокрема, м'яса великої рогатої худоби та свиней, малі фермерські господарства забезпечують вищі рівні рентабельності виробництва, що можна пояснити, з одного боку, кращими умовами утримання, догляду, годівлі тварин й іншими організаційно-технологічними чинниками, із іншого боку – необ'єктивним обліком затрат уречевленої і живої праці.

Виділено два етапи упродовж 2010-2018 рр. у наданні державної підтримки сільськогосподарства: перший – 2010-2014 рр. – використання прямої бюджетної дотації та фінансової підтримки шляхом запровадження спеціального режиму оподаткування ПДВ; другий – 2015 р. – по нинішній час – пряме бюджетне дотування.

Вважаємо, що право на отримання державної підтримки повинні мати ті сільськогосподарські підприємства, які працюють легально. Фермер повинен реалізовувати вироблену продукцію не за готівкові кошти, а забезпечити прозорість та об'єктивність у декларуванні своїх доходів і витрат, що вимагає ведення елементарної бухгалтерії.

Пріоритетними напрямками державної підтримки фермерських господарств на сьогодні повинні стати м'ясне скотарство, вівчарство, овочівництво відкритого ґрунту та виробництво тих сільськогосподарських продуктів, на які існує попит на внутрішньому ринку і, які через об'єктивні та суб'єктивні причини не можуть виробляти висококонцентровані сільськогосподарські підприємства.

З прийняттям законодавчих актів та внесенням змін до Податкового кодексу України щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств» сформовані передумови для розвитку щонайменше від 200 тис. до 1 млн 100 тис. селянських господарств, які могли б вийти з тіні, набувши статусу суб'єкта підприємницької діяльності (сімейного фермерського господарства) без створення юридичної особи та бути повноцінними учасниками аграрного ринку. Для цього пропонується поширити статус виробника сільськогосподарської продукції на фізичних осіб-підприємців, які організували фермерське господарство, в тому числі сімейне з площею землекористування до 50 га та використовують найману працю,

та включити їх до четвертої групи платників єдиного податку, дасть можливість отримати офіційний статус фермерам, легально продавати вирощену продукцію, отримати соціальний захист та легально формувати пенсійне забезпечення.

У третьому розділі «**Пріоритетні напрями ефективного розвитку фермерських господарств в Україні**» визначено напрями поглиблення кооперативних зв'язків у розвитку фермерських господарств, розроблено шляхи удосконалення державної підтримки розвитку сімейних тваринницьких ферм та вирощування «нішевих» культур, обґрунтовано стратегічні програми розвитку малих фермерських господарств та напрями їх інтеграції в агропродовольчі ланцюги поставок.

Аналіз чинного нормативно-правового забезпечення розвитку сільськогосподарської кооперації дозволив встановити його неузгодженість та розпорошеність по багатьох законодавчих актах, а також невідповідність передбаченої ним моделі обслуговуючої кооперації сучасним реаліям і потребам. Встановлено, що, незважаючи на наявність суттєвих перешкод у розвитку такої кооперації, спостерігається більш ніж дворазове збільшення за 2009-2018 рр. кількості сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів у країні. Водночас набули поширення різного роду неформальні об'єднання, які мають подібні із кооперативами риси, що дає підставу віднести їх до неформальних кооперативних утворень.

З метою підвищення ефективності діяльності кооперативних об'єднання фермерських господарств у роботі запропоновано: запровадити в сільськогосподарських кооперативах, які діють без мети одержання прибутку, основного фонду, який формується за рахунок поворотних внесків членів кооперативу, а також можливості повернення (якщо це передбачено статутом) цільових внесків, зарахованих до спеціального фонду сільськогосподарського кооперативу; надання сільськогосподарським кооперативам компенсації у розмірі до 90 % суми єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, сплаченого відповідними сільськогосподарськими кооперативами, що стимулюватиме розвиток діючих та утворення нових сільськогосподарських кооперативів, підвищення конкурентоспроможності малих фермерських господарств, а також сталий розвиток сільських територій.

Доведено, що у нинішніх умовах функціонування фермерських господарств доцільно розвивати прості форми кооперації, тобто важливо забезпечити спільну діяльність фермерів у здійсненні виробничої діяльності. Це дозволить їм налагодити довірчі відносини, стати економічно міцнішими, щоб у подальшому розширювати напрями спільної діяльності шляхом створення заготівельно-збутового кооперативу.

Запропонована модель заготівельно-збутового кооперативу зумовить синергетичний ефект, проявом якого буде збільшення випуску продукції за незмінних обсягів ресурсів, економія поточних витрат для виробництва даного обсягу продукції, а також підвищення її якості. Також кооперація може вирішувати й екологічні проблеми, оскільки забезпечує раціональне використання відходів, отриманих у процесі виробництва продукції фермерськими господарствами.

З метою забезпечення наукового та консультаційного супроводу діяльності фермерських господарств запропоновано створити Центр розвитку сільськогосподарської кооперації та дорадництва (ЦРСКД) із філіями в центрах об'єднаних територіальних громад. Його функціями доцільно визначити забезпечення доступу кооперативів та інших сільськогосподарських товаровиробників до наукових, освіт-

ніх, консультаційних та інформаційних послуг, які формуватимуть передумови щодо їх ефективного функціонування.

Доведено необхідність запровадження принципів вибіркової та цільового характеру форм та інструментів державної підтримки малих фермерських господарств. Із цією метою нами проведена кластеризація малих фермерських господарств, які свідчать, що п'ятий кластер має нехарактерні ознаки малих суб'єктів агробізнесу, що базуються на сімейній власності. Водночас у фермерських господарствах другого та третього кластерів доходи від реалізації продукції рослинництва на 37 % і більше формуються за рахунок такої продукції рослинництва як «нішеві» сільськогосподарські культури.

Незважаючи на домінування в загальній структурі доходів малих фермерських господарств продукції рослинництва, у третьому кластері значну частку займає тваринницька продукція, головним чином скотарства та свинарства. У першому кластерному об'єднанні до 7,3 % займає вирощування так званих дрібних сільськогосподарських тварин. З метою підвищення інвестиційної привабливості для малих фермерських господарств виробництва продукції тваринництва, зокрема скотарства, а також вирощування «нішевих» сільськогосподарських культур та з урахуванням їх значення для розвитку сільських територій нами обґрунтовано запровадження адресної державної підтримки цієї категорії сільськогосподарських товаровиробників.

З метою стимулювання малих фермерських господарств, які вирощують «нішеві» сільськогосподарські культури, доцільно розробити регіональні програми підтримки вищезазначеної категорії сільськогосподарських товаровиробників, щоб підтримувати виробництво специфічної для регіону продукції. У цих програмах доцільно передбачити компенсацію матеріальних витрат у розмірі 50 % нормативних витрат на виробництво «нішевих» сільськогосподарських культур, які вирощуються на території окремо взятого регіону (об'єднаної територіальної громади). Фінансова складова може базуватися на принципі співфінансування об'єднаної територіальної громади і державних органів у співвідношенні 50:50.

Нами обґрунтовано форми та інструменти державної підтримки для малих фермерських господарств.

Одним із напрямів реалізації державно-приватного партнерства може стати залучення об'єднаними територіальними громадами малих фермерських господарств до поставок продукції у рамках програми шкільного харчування. Із цією метою доцільно на законодавчому рівні запровадити виведення закупівлі продуктів та надання послуг у харчуванні дітей у дошкільних, загальноосвітніх навчальних закладах, закладах для громадян, які потребують соціальної допомоги і реабілітації, які знаходяться в державній та комунальній власності, з-під дії Закону України «Про здійснення державних закупівель». Одночасно, на відповідних замовників в особі представників виконавчого органу об'єднаної територіальної громади слід покласти зобов'язання закуповувати продукти харчування за цінами, що не перевищують офіційні середньостатистичні ціни в регіоні на момент закупівлі продуктів харчування.

Стратегічні перспективи розвитку фермерських господарств у роботі визначено на основі рівня їх ресурсозабезпечення та збалансованості виробничих ресурсів, ефективність використання яких нами обчислено на основі розрахунку алокативної та технічної ефективності.

Одним із інструментів забезпечення стійкості малих фермерських господарств розглядається диверсифікація виробничої діяльності на основі розвитку несільсько-господарських її видів. Однак потребує узгодження оподаткування фермерських господарств, оскільки фермерське господарство втрачає статус сільського виробника, якщо частка виручки від несільськогосподарської діяльності перевищить 25 %, що автоматично позбавляє його статусу платника 4-ї групи. Із цією метою доцільно передбачати запровадження принципів оподаткування сукупного сімейного доходу з використанням прогресивної шкали. Очевидно, що такий підхід спрощує податковий контроль за розрахунком податкової бази, водночас потрібен перехід до деклараційного способу сплати податку на доходи фізичних осіб, що вимагає готовності населення (підвищення податкової культури, запровадження інституту податкового консультування) та податкових органів (автоматизація й розширення сфери електронних послуг). Для активізації розвитку несільськогосподарської діяльності фермерських господарств доцільно передбачити комплексне, технологічне та фінансове сприяння державних і місцевих органів самоврядування щодо розвитку сільського туризму, розвитку народних промислів і надання послуг населенню.

ВИСНОВКИ

Проведені дослідження дали підстави зробити висновки та сформулювати пропозиції теоретичного і науково-практичного спрямування щодо розв'язання наукової проблеми забезпечення ефективного розвитку фермерських господарств.

1. Обґрунтовано, що для фермерських господарств притаманними є як риси селянських господарств, так і властивості фермерських господарств «західного типу». Характерними ознаками фермерських господарств є багатофункціональність, стійкість і специфічність господарювання, що забезпечується під впливом неформальних інститутів, включаючи традиції, звичаї і сформовані практики господарювання, особливості неформальних відносин взаємодопомоги і співробітництва. Доведено, що фермерське господарство відрізняється від селянського, насамперед, основними цілями здійснення своєї діяльності, а спільними їх рисами є приватна власність на землю та праця членів домогосподарства.

Авторський підхід до дефініції поняття «фермерське господарство» зводиться до того, що це є сільськогосподарський товаровиробник, діяльність якого базується на приватній власності на засоби виробництва та землю, використанні праці членів сільського домогосподарства та частково найманих працівників, здійснює свою діяльність з метою виробництва і реалізації сільськогосподарської продукції та продовольства.

2. Функціонування фермерських господарств, зокрема сімейних, базується на концепції трудових селянських господарств підприємницького типу, а багатоваріантність моделей їх економічної поведінки є відповідною реакцією на вплив чинників зовнішнього середовища. Основними ознаками сімейно-трудоного селянського, фермерського господарства є: задоволення потреб членів сільського домогосподарства – як мета, і використання своєї праці у виробництві – як засіб досягнення цієї мети.

Стійкість трудового селянського господарства підприємницького типу забезпечується властивими для нього особливостями та перевагами: відсутність найманої праці; високий рівень використання праці членів сільського домогосподарства;

відсутність зовнішнього контролю за виробничим процесом; особлива мотивація діяльності, що полягає не в отриманні доходу, а в споживанні та відтворенні ресурсного потенціалу фермерського господарства. Зміцнення позицій фермерських господарств у нинішніх умовах можливе за умови набуття нових знань, зростання рівня освіти селян і широкого застосування сучасної техніки та інноваційних технологій, а також поглиблення кооперативних та інтеграційних зв'язків.

3. Обґрунтовано, що урахування при визначенні фермерського господарства лише критерію його підприємницького характеру є недостатнім, оскільки для більшості сільських жителів ведення господарства є основною діяльністю та їхнім способом життя. Окрім цього, потребують узгодження порядок закріплення правового статусу багатоскладних і односкладних фермерських господарств, а також упорядкування норм Податкового кодексу, за яким сімейне фермерське господарство у статусі підприємця-фізичної особи не має статусу «сільськогосподарський товаровиробник». Із цією метою доцільно внести до зазначеного нормативного акту такі зміни: розширити обмеження площі землекористування до 50 га та передбачити використання найманої праці.

Основними критеріями класифікації товаровиробників сільськогосподарської продукції у провідних країнах світу є: площа сільськогосподарських угідь у користуванні; поголів'я сільськогосподарських тварин і птиці; обсяги продажу виробленої продукції; рівень прибутковості, форма власності на засоби виробництва. Існуючі підходи у вітчизняній практиці до типологізації підприємств не характеризуються універсальністю, потребують перегляду і коригування вартісної складової вищезазначених ресурсів. Запропоновано включити до чистих активів суб'єктів господарювання вартість сільськогосподарських угідь, як основного засобу виробництва суб'єктів агробізнесу, інформаційною складовою оцінки є статистична форма б-зем, а вартісна складова має базуватися на нормативній грошовій оцінці сільськогосподарських угідь, введеної у дію в 2017 р.

4. Розвиток фермерських господарств характеризується позитивною динамікою ресурсного забезпечення та відповідно обсягів виробництва сільськогосподарської продукції. Зокрема, обсяги виробництва продукції рослинництва збільшилися в 7, тваринництва – майже у 6 разів. Серед стримуючих чинників розвитку фермерських господарств виділено наступні: невисока ефективність сільськогосподарського виробництва; психологічні бар'єри здійснення підприємництва, відсутність відповідного соціального статусу «сімейного фермерського господарства»; незначні обсяги інвестицій; нерозвиненість формальних кооперативних зв'язків; недостатній рівень спеціальної освіти; низька дієвість і непослідовність державної підтримки; незавершеність земельної реформи.

5. Доведено, що, незважаючи на позитивну тенденцію підвищення показників ефективності сільськогосподарського виробництва у фермерських господарствах, не повністю реалізовано можливості прибуткового виробництва основних видів сільськогосподарської продукції у малих господарствах. Водночас, середні та великі фермерські господарства орієнтуються на використання інноваційних технологій лише при виробництві продукції рослинництва, однак не реалізовано можливості щодо прибуткового ведення тваринництва.

З метою подальшого підвищення економічної ефективності виробничої діяльності фермерських господарств обґрунтовано доцільність реалізації таких дієвих заходів: організаційно-економічних – бізнес-планування, зниження витрат, диверсифікація виробничої програми, ефективний менеджмент; техніко-технологічних – підви-

щення врожайності сільськогосподарських культур і продуктивності сільськогосподарських тварин, ефективності використання виробничих ресурсів на основі впровадження інноваційних ресурсозберігаючих технологій; соціальних внутрішньогосподарських – зміцнення трудової дисципліни, підготовка і підвищення кваліфікації кадрів, поліпшення умов праці, запровадження дієвої системи матеріального стимулювання праці, забезпечення об'єктивного відображення фінансових та економічних показників на основі удосконалення обліку.

6. Пріоритетними галузями у фермерських господарствах, що потребують державної підтримки, повинні стати м'ясне скотарство, вівчарство, овочівництво відкритого ґрунту та виробництво сільськогосподарської продукції. З метою підвищення дієвості державної підтримки в придбанні сільгосптехніки, у нормативно-правових актах, які регламентують її надання, доцільно скасувати норму щодо місцезнаходження виробника технічних засобів, вимагати економічного обґрунтування від господарства щодо фінансово-економічних показників її використання.

Вважаємо, що право на отримання державної підтримки повинні мати фермерські господарства, які забезпечують прозорість та об'єктивність у декларуванні своїх доходів і витрат. З метою підвищення дієвості державної програми підтримки фермерських господарств доцільно передбачити можливість фінансового забезпечення новостворених фермерських господарств та створення Фонду гарантування кредитів для суб'єктів галузі у цілому. Існує необхідність унормування передачі права власності фермерським господарствам на земельні ділянки, надані засновникам таких господарств у постійне користування, постійне володіння, довічне успадкування володіння для створення та ведення фермерського господарства, а також врегулювання питань щодо проявів рейдерства.

7. Поглиблення розвитку сільськогосподарської кооперації повинно відбуватися на основі удосконалення нормативно-правового її регулювання та активізації роз'яснювальної діяльності безпосередньо на рівні малих форм господарювання. Як доцільний захід розглядається відмова від поділу сільськогосподарських кооперативів за типами на виробничі та обслуговуючі, надаючи членам (засновникам) сільськогосподарського кооперативу право самостійно обирати види та форму діяльності – з метою чи без мети одержання прибутку. З метою набуття статусу неприбутковості у статутні документи кооперативу необхідно внести пункт, яким прибутки організації використовуються виключно для забезпечення діяльності й розвитку. Водночас для сільськогосподарського кооперативу, який діє з метою одержання прибутку, також варто передбачити обов'язкову трудову участь у діяльності такого кооперативу його членів – фізичних осіб (як це передбачено для сільськогосподарських виробничих кооперативів).

Запропоновано напрями розвитку кооперативних зв'язків із фермерськими господарствами, зокрема, щодо створення заготівельно-збутового кооперативу, організації інформаційно-консультаційного супроводу діяльності малих форм господарювання та кооперативів, а також стимулювання процесу трансформування неформальних у формальні кооперативні об'єднання на рівні малих форм господарювання, розвитку кооперативних зв'язків фермерських господарств із сільгосппідприємствами інших організаційно-правових форм господарювання, активізації просвітницької діяльності, що у цілому сприятиме ефективному розвитку фермерських господарств та їх позитивному впливу на розвиток сільської території.

8. Обґрунтовано необхідність розроблення програми підтримки малих фермерських господарств, зокрема тваринницької продукції, частка якої у структурі виробництва продукції в цих господарствах коливається у межах від 1,1 до 37 %. Передбачено механізм одержання державної підтримки у формі гранту на розвиток сімейної тваринницької ферми, систематизовано основні критерії для відбору учасників та порядку формування складу конкурсних комісій. Виділено джерело фінансового забезпечення, запровадження якого сприятиме активізації процесів їх створення.

З метою стимулювання малих фермерських господарств – виробників «нішевих» сільськогосподарських культур доцільно розробити Регіональні програми підтримки, в яких доцільно передбачити компенсацію матеріальних витрат у розмірі 50 % нормативних витрат на її виробництво, а реалізацію здійснювати за принципом співфінансування ОТГ і державних органів у співвідношенні 50:50. Одним із напрямів реалізації соціального партнерства може стати залучення об'єднаними територіальними громадами малих фермерських господарств до поставок продукції за програмою «Шкільне харчування».

9. Одним із напрямів забезпечення стійкості малих фермерських господарств визначено диверсифікацію виробничої діяльності на основі запровадження несільськогосподарських видів. Виявлено, що до розвитку сільського туризму позитивно ставляться 90 % власників господарств, які його вважають джерелом додаткового доходу. Однак повне уявлення про сільський туризм мають лише 40 % фермерів, 50 % зауважило відсутність знань у цій сфері. Важливою умовою організації відпочинку в сільській місцевості названо «територіальне розташування» і «природні особливості об'єктів відпочинку», а також його вартість, що вимагає від фермерів спільно із органами місцевого саморегулювання розробляти бізнес-проекти та відповідно створювати умови для розвитку цього виду діяльності.

З метою активізації розвитку несільськогосподарських видів діяльності малими фермерськими господарствами доцільно удосконалити систему оподаткування, оскільки чинна система посилює податкове навантаження, а також посилює ризик втратити статус платника 4-ї групи, якщо частка виручки від несільськогосподарської діяльності перевищить 25 %. Обґрунтовано доцільність запровадження принципів оподаткування сукупного сімейного доходу з використанням прогресивної шкали.

10. Обґрунтовано доцільність використання малими фермерськими господарствами торговельних автоматів з продажу розливного молока та формування прямих поставок сільськогосподарської продукції в заклади громадського харчування й регіональні мережі супермаркетів, що сприятиме формуванню доступних цін для споживачів, фермери одержать гарантований ринок збуту і можливість розширити виробництво. Окрім того, доцільно розвивати такі форми фермерської торгівлі: інтернет-продаж; традиційні офлайн-магазини; продажі онлайн та офлайн. Вважаємо, що у перспективі набуде розвитку виробництво продукції фермерськими господарствами за замовленнями споживачів, міського населення.

З метою мінімізації витрат на збут та формування високої частки доданої вартості сільськогосподарської продукції, яку реалізують фермерські господарства, доцільним буде створення оптово-розподільчого центру на базі неформального кооперативного об'єднання малих фермерських господарств.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія:

1. Сільськогосподарська обслуговуюча кооперація: організаційно-економічні аспекти функціонування та розвитку: монографія / [Варченко О. М., Свиноус І. В., Корінець Р. Я., **Биба В. А.** та ін.]; за ред. О. М. Варченко. Біла Церква: 2017. 316 с. (0,7 друк. арк.; особистий внесок автора: розкрито особливості розвитку кооперативних зв'язків на основі формальних та неформальних відносин у середовищі фермерських господарств).

Статті у наукових фахових виданнях України які включаються до міжнародних науко метричних баз :

2. Биба В. А. Розвиток кооперативних зв'язків при виробництві продукції м'ясного скотарства в фермерських господарствах Франції. Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент». Суми: СНАУ, 2016. Вип. 8 (69). С. 44–47 (0,35 друк. арк.; включено до: *Index Copernicus*).

3. Биба В. А. Організаційно-економічні аспекти функціонування кооперативів фермерських господарств в країнах світу. Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент». Суми: СНАУ, 2016. Вип. 12 (70). С. 80–83 (0,34 друк. арк.; включено до: *Index Copernicus*).

4. Биба В. А. Розвиток кооперативних зв'язків фермерських господарств в Україні. Економіка та управління АПК: зб. наук. пр. БНАУ, 2017. № 1 (132). С. 117–124 (0,33 друк. арк.; включено до: *РИНЦ*).

5. Биба В. А. Організаційно-економічні аспекти трансформації ОСГ у фермерські господарства. Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету, 2017. № 3 (32). С. 27–34 (0,33 друк. арк.; включено до: *Index Copernicus*).

6. Биба В. А. Теоретичні основи функціонування фермерських господарств України. Сталий розвиток економіки, 2017. № 4. С. 40–45 (0,34 друк. арк.; включено до: *Index Copernicus*).

7. Биба В. А. Організаційно-економічні засади кооперації фермерських господарств України. Інноваційна економіка, 2017. № 11–12. С. 62–65 (0,34 друк. арк.; включено до: *Index Copernicus*, *РИНЦ*).

8. Ткаченко К. В., **Биба В. А.**, Свиноус Н. І. Економічні аспекти землевикористання фермерськими господарствами. Економіка та управління АПК: зб. наук. пр. БНАУ, 2018. № 1. С. 113–123 (0,2 друк. арк.; особистий внесок автора: здійснено оцінку ефективності використання сільськогосподарських угідь у фермерських господарствах. Включено до: *РИНЦ*).

9. Корінець Р. Я., **Биба В. А.** Економічні аспекти державної підтримки фермерських господарств України. Агросвіт, 2018. № 11. С. 27–32 (0,21 друк. арк.; особистий внесок автора: було здійснено оцінку ефективності використання методів державної підтримки по відношенні до фермерських господарств. Включено до: *Index Copernicus*).

10. Корінець Р. Я., **Биба В. А.** Організаційно-економічні засади підвищення ефективності виробництва сільськогосподарської продукції в фермерських госпо-

дарствах України. Держава і регіони, 2018. № 6. С. 88–92 (0,22 друк. арк.; особистий внесок автора: здійснено оцінку ефективності виробництва тваринницької продукції в фермерських господарствах. Включено до: *Index Copernicus*).

Статті в іноземних виданнях:

11. Mykytyuk D., **Byba V.** Farm households: current state and problems of development // Buletinul Științific al Universității de Stat „Bogdan Petriceicu № 1 Hasdeu” din Cahul : Științe Economice. – Științe Economice / Economic Studies. 2016. № 2 (16). P. 35–50 (0,8 друк. арк.; особистий внесок автора: узагальнено специфіку функціонування особистих селянських господарств та систематизовано чинники, які стримують процеси їх трансформації у малі форми підприємницької діяльності). Включено до IBN.

В інших виданнях:

12. Демчак І. М., Свиноус І. В., Микитюк Д. М., Сидорук О. П., **Биба В. А.** Фермерські господарства: сучасний стан та проблеми розвитку. Науково-практичний збірник: «Продуктивність агропромислового виробництва». Київ: НДІ «Украгропромпродуктивність», 2016. № 28. С. 43–49 (0,21 друк. арк.; особистий внесок автора: проведено аналіз ефективності виробничої діяльності фермерських господарств та визначено вплив основних чинників внутрішнього та зовнішнього середовища їх функціонування).

13. Загальні тенденції розвитку фермерських господарств в Україні / [І. М. Демчак, Д. М. Микитюк, І. В. Свиноус, **В. А. Биба** та ін.], Київ: НДІ «Украгропромпродуктивність», 2016. 58 с. (0,19 друк. арк.; особистий внесок автора: проведено комплексний аналіз складових виробничого потенціалу фермерських господарств та ефективності їх використання).

14. Аналітичні дослідження показників продуктивності у галузі тваринництва особистих селянських господарств за 2015 рік / [І. М. Демчак, Д. М. Микитюк, І. В. Свиноус, **В. А. Биба** та ін.]. Київ: НДІ «Украгропромпродуктивність», 2016. 84 с. (0,8 друк. арк.; особистий внесок автора: проведено аналіз обсягів виробництва за видами сільськогосподарської продукції у ОСГ Київської області та зроблено дослідження каналів реалізації продукції).

Матеріали науково-практичних конференцій:

15. Биба В. А. Організаційно-економічні засади функціонування фермерських господарств сімейного типу за кордоном. Розвиток і становлення обліку, аудиту та управління фінансово-економічною безпекою за роки незалежності України: матеріали всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (Дніпро, 12–13 трав. 2016 р.). – Дніпро: 2016. С. 11–13 (0,12 друк. арк.).

16. Биба В. А. Державна підтримка фермерських господарств : зарубіжний досвід та вітчизняні реалії. Розвиток європейського простору очима молоді: економічні, соціальні та правові аспекти: матеріали всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. Докторантів, молодих учених та студентів (Харків, 28 квітн. 2017 р.). – Харків: ФОП Панов А.М. 2017. С. 430–436 (0,11 друк. арк.).

17. Биба В. А. Зарубіжний досвід класифікації фермерських господарств. Аграрна наука та освіта Поділля: матеріали міжн. наук.-практ. конф., (Кам'янець-Подільський, 14–16 берез. 2017 р.). Ч. 1. Тернопіль : Крок, 2017. С. 199–211 (0,1 друк. арк.).

18. Биба В. А. Теоретичні засади трактування категорії «селянське господарство». Стратегічні пріоритети економічного розвитку агросфери: матеріали державної наук.-практ. конф. (Біла Церква, 23 лист. 2017 р.). Біла Церква, 2017. С. 6–8 (0,1 друк. арк.).

19. Биба В. А. Соціально-економічні засади трансформування ОСГ в підприємницькі структури аграрного сектору економіки. Трансформаційна динаміка розвитку агропромислового виробництва: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (Біла Церква, 26 квіт. 2018 р.). Біла Церква, 2018. С. 7–9 (0,1 друк. арк.).

20. **Byba V.**, Herasymenko I. The Role and Place of the State in the Development of Ukrainian Farm Households. International Scientific Days 2018 [Towards Productive, Sustainable and Resilient Global Agriculture and Food Systems] Conference Proceedings (May 16–17, 2018, Nitra, Slovak Republic). P. 26–37 (0,25 друк. арк.; особистий внесок автора: узагальнено роль малих фермерських господарств у сталому розвитку сільських територій та обґрунтовано напрями трансформації високотоварних ОСГ у малі фермерські господарства).

АНОТАЦІЯ

Биба В.А. Організаційно-економічні аспекти розвитку фермерських господарств в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). – Білоцерківський національний аграрний університет, [Міністерство освіти і науки України], Біла Церква, 2019.

У дослідженні поглиблено теоретичні, методологічні та практичні організаційно-економічні засади розвитку фермерських господарств і систематизовано основні моделі розвитку суб'єктів сільської сімейної економіки.

Доведено, що за період 2000–2017 рр. фермерські господарства не стали провідними виробниками сільськогосподарської продукції, основним напрямом їхньої діяльності є виробництво рослинницької продукції, обсяги виробництва тваринницької продукції фермерськими господарствами є незначними. Встановлено, підвищення рентабельності діяльності середніх та великих і малих фермерських господарств, однак значення цього показника у групі малих фермерських господарств є заниженою внаслідок тінізації їхньої діяльності.

Узагальнено діючі програми бюджетної підтримки розвитку фермерських господарств, систематизовано причини їх низької результативності й обґрунтовано пріоритетні напрями державної підтримки – галузі м'ясного скотарства, вівчарства, овочівництва відкритого ґрунту. Обґрунтовано найбільш доцільні системи оподаткування фермерських господарств та доведено доцільність поширення статусу виробника сільськогосподарської продукції на фізичних осіб-підприємців, які організували фермерське господарство, та включення їх до четвертої групи платників єдиного податку.

Доведено необхідність у розробці регіональних програм підтримки малих фермерських господарств–виробників «нішевих» сільськогосподарських культур на основі коштів об'єднаної територіальної громади і держави. Обґрунтовано необхідність запровадження державної підтримки фермерів-початківців на основі надання гранту на створення сімейної тваринницької ферми на основі коштів місцевих об'єднаних територіальних громад та державного бюджету.

Ключові слова: фермерське господарство, селянське господарство, сімейна ферма, ефективність, державна підтримка, виробництво.

АННОТАЦИЯ

Биба В.А. Организационно-экономические аспекты развития фермерских хозяйств в Украине. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.04 – экономика и управление предприятиями (по видам экономической деятельности). – Белоцерковский национальный аграрный университет, [Министерство образования и науки Украины], Белая Церковь, 2019.

В исследовании акцентировано внимание на теоретические, методологические и практические организационно-экономические основы развития фермерских хозяйств, также систематизированы основные модели развития субъектов сельской семейной экономики.

Доказано, что за период 2000–2017 гг. фермерские хозяйства не стали ведущими производителями сельхозпродукции, основным направлением их деятельности является производство растениеводческой продукции, объемы производства животноводческой продукции фермерскими хозяйствами незначительны. Установлено повышение рентабельности деятельности средних, крупных и малых фермерских хозяйств, однако значение этого показателя в группе малых фермерских хозяйств является заниженным вследствие тенизации их деятельности.

Рассмотрены действующие программы бюджетной поддержки развития фермерских хозяйств, систематизированы причины их низкой результативности и обоснованы приоритетные направления государственной поддержки – отрасли мясного скотоводства, овцеводства, овощеводства открытого грунта. Обоснованы наиболее целесообразные системы налогообложения фермерских хозяйств и доказана целесообразность распространения статуса производителя сельскохозяйственной продукции на физических лиц-предпринимателей, которые организовали фермерское хозяйство, и включение их в четвертую группу плательщиков единого налога.

Доказана необходимость в разработке региональных программ поддержки малых фермерских хозяйств-производителей «нишевых» сельскохозяйственных культур на основе средств объединенной территориальной общины и государства. Обоснована необходимость введения государственной поддержки начинающих фермеров на основе предоставления гранта на создание семейной животноводческой фермы на основе средств местных объединенных территориальных общин и государственного бюджета.

Ключевые слова: фермерское хозяйство, сельское хозяйство, семейная ферма, эффективность, государственная поддержка, производство.

SUMMARY

Biba V. Organizational-economic aspects of the development of farms in Ukraine. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Dissertation for the degree of Candidate of Economic Sciences in specialty 08.00.04 – Economics and management of enterprises (by types of economic activity). – Bila Tserkva National Agrarian University, [Ministry of Education and Science of Ukraine] Bila Tserkva, 2019.

The research deepens theoretical, methodological and practical, organizational and economic principles of development of farms and systematized the main models of development of subjects of rural family economy. The necessity of clarification and definition of clear economic criteria of typology of farms and corresponding harmonization of domestic legislation, which will eliminate differences in official statistics, is revealed.

It is proved that during the period of 2000-2017, farms did not become the leading producers of agricultural products, the main activity of which is production of crops, and volume of production of livestock products by farms is insignificant. Increase of profitability of medium and large and small farms has been established, but value of this indicator in a group of small farms is understated due to shadowing of their activities.

It was found that small, medium and large farms sell the vast majority of crop production to trade and intermediary structures – legal entities and in non-cash form. However, small farms sell large volumes of products to individuals or trading agents, and settlements are mostly made in cash.

The current programs of budget support for development of farms are summarized, the reasons for their low effectiveness are systematized, and the priority directions of state support are justified – meat industry, sheep breeding, vegetable growing of open soil. The most expedient systems of taxation of farms have been substantiated and the expediency of distributing status of agricultural producers to individual entrepreneurs who organized a farming industry has been substantiated and included in the fourth group of single tax payers.

The reasons of development of informal cooperation in the environment of farms are systematized and effective forms of cooperation of farms with agricultural enterprises and private peasant farms are proposed. It is expedient to increase the co-operative ties of farms from simple forms and to complete a creation of a supply and sales cooperative. It is proposed to create a Center for Agricultural Co-operation and Advice with Branches in centers of the united territorial communities.

The necessity to develop regional programs of support of small farms producing "niche" crops on a basis of funds of the united territorial community and the state is proved. The necessity of introduction of state support of beginner farmers on a basis of grant for creation of a family livestock farm based on the funds of local united territorial communities and the state budget is substantiated.

The development of a social partnership of farmers with stakeholders will facilitate the financing of a school food program by united territorial communities, which will form the appropriate values for all participants.

The expediency of development of non-agricultural activities by farms is proved, which requires improvement of taxation system and carrying out of explanatory measures on formation of corresponding tax culture.

It has been established that in order to ensure the sustainability and competitiveness of agro-food chains that are created by small farms, it is expedient to provide for organization of processing, creation of facilities for processing, storage of harvested crop and a wholesale distribution center on a cooperative basis.

The expediency of using small vending machines of vending machines of its products, in particular, sale of milk, formation of direct supplies of agricultural products to public catering establishments and regional supermarket chains, and development of such forms of farm trade: Internet sales; traditional offline stores; sales both online and offline, production on orders of city consumers.

Key words: farm, peasant farming, family farm, efficiency, state support, production.

Підписано до друку 24.05.2019 р.
Формат 60x90¹/₁₆. Ум. др. арк. 0,9. Зам. 6884. Тираж 100.
РВ відділ, Сектор оперативної поліграфії БНАУ.
09117, Біла Церква, Соборна пл., 8, тел. 33-11-01.